

Леонов Борис Дмитрович – старший консультант Штабу Антитерористичного центру при СБ України, кандидат юридичних наук

Кримінологічний аналіз сучасного тероризму

У статті висвітлюються основні закономірності і тенденції розвитку сучасного тероризму.

Ключові слова: тероризм, кримінологічний аналіз, тенденції розвитку тероризму.

Слід визнати, що в Україні поки ще не опрацьовано системне визначення сутності, предметної змістовності злочинності, яка іменується терористичною, хоча деякі опубліковані положення можуть слугувати вирішенню цього завдання.

Вагомий внесок у дослідження терористичної злочинності зробили вітчизняні та зарубіжні вчені.

Загальнотеоретичний фундамент у науку кримінального права та кримінологію закладено зарубіжними вченими – С. Вібер, Ч. Лоброзо, Ф. Мартенс, Е. Сімсон, Г. Шнайдер, А. Штігліц та інші.

Серед російських кримінологів – дослідників терористичної злочинності, варто назвати таких науковців, як Ю. М. Антонян, І. Ю. Гловацький, Г. М. Горшенков, А. І. Гушер, А. П. Груздева, А. І. Долгова, С. В. Дьяков, О. А. Ігнат'єв, І. І. Карпець, М. П. Карпушин, В. В. Лунєєв, Д. А. Шестаков.

Проблема терористичної злочинності дедалі активніше досліджується і вітчизняними вченими. Окремі аспекти цього феномену висвітлені у працях В. Ф. Антипенка, В. П. Базова, В. І. Борисова, В. О. Глушкова, О. М. Джужи, А. П. Закалюка, Н. А. Зелінської, В. П. Ємельянова, В. В. Крутова, В. А. Ліпкана, В. П. Тихого.

Праці вітчизняних і зарубіжних учених мають велике теоретичне та практичне значення. Однак доводиться констатувати, що незважаючи на велику кількість праць юристів, психологів і соціологів з питань тероризму, ця проблема далека від свого практичного вирішення.

У кримінологічній науці відсутні чіткі концептуальні параметри поняття “терористичної злочинності”. Існує багато прогалин, які ще не досліджені, зокрема, кримінологами.

З огляду на нагальність проблеми сучасного тероризму і наукову перспективу, даному питанню й присвячена ця наукова стаття, метою якої є кримінологічний аналіз сучасного тероризму.

Сьогодні тероризм є досить поширеним явищем. Починаючи з 1970 року, в світі зареєстровано 5534 терористичних актів. У 1981 р. взято на облік 2700 атак, учинених 125 терористичними групами, що діяли у 50 країнах [1].

За даними ООН, протягом останніх 15 років відслідковується стабільна тенденція до зростання терористичних проявів. Якщо у 1980 р. було вчинено 500 терактів, то у 1989 р. їх число сягало 850. Темпи зростання припадають на 90–ті роки – 10 000 терактів щороку у період 1990 – 1995 рр. [2].

На сайті “Тероризм. РУ” міститься далеко не повний перелік відомих терористичних актів, учинених протягом 1968–1997 рр., з посиланням на місце, час і наслідки таких актів. Загальна кількість становить біля 400 терактів, учинених, як правило, злочинцями з мусульманських країн. У 60–70 рр. минулого століття кількість терактів у рік нараховувалася у межах 2–5, у 80-х рр. – до 10 і більше, у 90-х рр. – кількома десятками. Серед останніх у 1993 р. значиться 43 теракти, 1994 р. – 33, 1995 р. – 40, 1996 р. – 31, 1997 р. – 25 [3].

Слід відзначити відсутність системних даних, які б збиралися у світовому або європейському масштабі. Більше того, немає таких даних навіть у США, проти яких учинено багато терористичних нападів. Таким чином, тенденції тероризму в світі можуть бути проаналізовані лише на підставі неповних даних останніх років. У цьому зв'язку заслуговує на увагу дослідження, що проводилося відомим російським кримінологом В. В. Лунєєвим. Учений вказує, що сумарний рівень терористичних злочинів і терористичної діяльності до 2004 року збільшився в 5,9 разів, а після цього, навпаки, скоротився до 139,0 %. Рівень власне тероризму до 2003 року збільшився у 17,5 разів, а згодом дещо скоротився у 2009 році [4, с. 201]. Це дає підстави стверджувати про тенденцію до збільшення терактів наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. Чого варте лише нагадування про події в Іраку, де щоденно вчиняється кілька терористичних актів.

Події, що відбуваються останнім часом у світі, свідчать про загрозливу, швидко прогресуючу модифікацію цього небезпечного явища. Проблема набула особливої актуальності нині, коли відбувається ескалація тероризму в світі. Політичні, етнічні, екстремістські угруповання майже щоденно здійснюють акти тероризму, про які постійно

повідомляють засоби масової інформації. Стратегічна панорама тероризму сьогодні вже не така як була в минулому.

Очевидним після терористичних актів 11 вересня 2001 року в США став планетарний масштаб цієї проблеми. Хоча і до цієї події тероризм залишався достатньо поширеним суспільно небезпечним явищем у світі, але зазначена подія відрізнялася масштабом, формою терористичного посягання, а також кількістю жертв. Насамперед, терористи демонструють, що для них є один закон відсутності та ігнорування всіх норм суспільної моралі. Тероризм шукає слабке місце у суспільних відносинах щодо безпеки, проявляючи себе там, де його менше за все чекають [5, с. 90]. У низці глобальних проблем, що несуть загрозу для всього людства, ООН виділяє дванадцять і серед них – боротьба зі злочинністю і тероризмом [6, с. 45].

В умовах розвитку глобальної економіки, яка супроводжується подальшою поляризацією економічного та соціального життя світового співтовариства, все більш значну роль набуває тероризм, з одного боку, як показник зростаючої конфліктності, а, з іншого, – як складова і продукт соціальної взаємодії (нерідко нерівноправної) сторін, які представляють у цілому Північ і Південь, в якому останній, по мірі виникнення і загострення проблем у взаємовідносинах, усе більш активно застосовує терористичну тактику дій, оскільки вбачає в цьому єдиний ефективний засіб забезпечити співвідношення можливостей сторін [7, с. 17]. Цей міжнародний злочин, як обґрунтовано зазначає В. Ф. Антипенко, утворився і сформувався до рівня планетарної загрози внаслідок істотних деформацій в економічному і політичному розвитку міжнародного суспільства [8, с. 24].

Завдяки ж масштабності й невичерпності арсеналу, тероризм набув рівня надзвичайно небезпечного явища. Крім того, жорстокість та глобалізація сучасного насильства дозволяє вести мову про те, що ми вступили в унікальну епоху ескалації тероризму. При виборі засобів терору терористи віддають перевагу вибуховим засобам, котрі мають найбільш вражаючий вплив, що може свідчити про підвищену агресивність сучасного тероризму.

Як відзначається у доповіді робочої групи з розробки політики ООН щодо тероризму від 6 серпня 2002 року, міжнародні масштаби цього явища підтверджуються і тим, що “терор використовується як тактика практично в усіх частинах світу без жодних відмінностей у плані багатства, статевої приналежності... Тероризм в окремо взятій країні може швидко перерости у загрозу для регіонального миру та безпеки з огляду на ефект переливання, наприклад, транскордонне насильство та створення потоків біженців” [9, с. 138]. Раніше взаємодію держав у боротьбі з цим явищем було доцільним зосередити лише на

тих його проявах, які мають міжнародний вимір, торкаються інтересів міжнародного співтовариства [10, с. 86].

Щодо загальної ситуації з тероризмом у світі, фахівці доходять висновку, що тероризм має переважно інтернаціональний характер. Злочинні терористичні угруповання стають усе більш різномірними і динамічними, легко адаптуються до сучасних умов, що є виразною тенденцією їх діяльності. Основними суб'єктами тероризму є організовані злочинні угруповання національного і транснаціонального характеру.

Разом з цим відчувається зростання активності локальних відгалужень терористичних організацій. Зокрема, фахівці відзначають, що зв'язки між угрупованнями ісламських екстремістів із різних районів світу і "стрижнем" "Аль-Каїди" приймають дедалі конкретні організаційні форми. До 2001 року "Аль-Каїда" функціонувала як чітко ієрархічна, закрита структура елітного характеру, що діяла на наднаціональному рівні при допомозі мережі засекречених організаційних одиниць, а також так званих "безпечних пристаней" в найбільш віддалених частинах світу, таких як Афганістан, Сомалі чи Йемен. Поступово, "Аль-Каїда" перетворилася в мережу автономних груп, які оперують де-факто незалежно одна від одної в різних частинах світу. Це ускладнює проблему протидії тероризму.

Використання цивільних літаків для здійснення терактів (США, 11 вересня 2001 р.) показало світу, що матеріально-технічне забезпечення тероризму не знає будь-яких меж. Тероризм із використанням різних видів транспорту: повітряного, водного, залізничного, автомобільного, трубопровідного, підземного [11] значно збільшує вразливість населення від терактів. Підвищену суспільну небезпеку складають акти ядерного тероризму, посягання на об'єкти ядерної енергії, незаконне використання ядерних матеріалів, радіоактивних речовин, джерел радіоактивного випромінювання.

Характерним є залучення найманців до терористичної діяльності. Тактика сучасного тероризму будується на широкому використанні технічно складного і високоточного озброєння й технічного обладнання. Зростає рівень спеціалізації терористичних організацій. Засвоївши такі плоди глобалізації, як розвиток комунікаційних та інформаційних технологій, сучасні терористи блискуче адаптувалися до передових принципів самоорганізації, створивши унікальні транснаціональні мережеві організації [12, с. 290].

До терористичної діяльності часто залучаються висококласні спеціалісти, фахівці з різних галузей права, економісти, що обумовлює розвиток нових методів злочинної діяльності, протидію яким не завжди готові здійснювати органи кримінальної юстиції. В своїх злочинних намаганнях терористи використовують легальні бізнес-структури. Як

наслідок, майже неможливо проконтролювати та відстежити кошти, збір і розподіл яких здійснюють багаточисленні благодійні організації, оскільки в основному ці кошти дійсно спрямовуються на благодійні цілі. Однак, частина таких коштів іде на сприяння низці радикальних фундаменталістських організацій, які займаються переховуванням, матеріально-технічним забезпеченням терористичної діяльності. У межах допомоги афганським антиурядовим формуванням “Аль-Каїда” забезпечує їх спеціалістами дуже високого класу, зокрема в конструюванні технологічно передових саморобних вибухових пристроїв (СВП), а також надає добровольців, які здійснюють теракти.

Терористичні акти, які відбулися останнім часом у багатьох країнах світу, характеризуються виникненням нового безпрецедентного фактору – використанням терористів-смертників. Останні вважаються найбільш небезпечним засобом терору. В більшості випадків найважливішими мотивуючими факторами є психологічний, соціологічний, організаційний та релігійний. Важливість цих факторів відрізняється у кожному конкретному випадку, а також залежить від загальної ситуації, в якій використовуються акти терористів-смертників. На сьогодні серед таких терористів багато жінок і дітей.

За рівнем організованості тероризм за останнє століття розвинувся від терористів – одинаків до створення терористичних груп, організацій, транснаціональних терористичних утворень типу Аль-Каїда. У світі нараховується більше сотні аналогічних організацій. Вони відомі й регулярно оприлюднюються.

За спрямованістю злочинних посягань діапазон тероризму досить великий: від убивств окремих осіб до руйнування певних держав та фактичного знищення цілих народів. Об'єктами терористичних посягань можуть бути будь-які цінності, які зазнають пошкодження чи руйнування. Серед суспільно небезпечних наслідків тероризму виділяються: дестабілізація суспільства; загибель людей, спричинення шкоди їх здоров'ю, значна майнова шкода, порушення права власності, дезорганізація роботи державних органів, підприємств, установ та організацій.

У сучасній російській літературі визначено низку стратегічних тенденцій тероризму в світі:

1. Зростання суспільної небезпеки як для міжнародних відносин і міжнародної безпеки, так і для національної безпеки, конституційного ладу і прав громадян.

2. Розширення соціальної бази тероризму шляхом утягнення у терористичну діяльність представників різних верств населення і формування стійких кіл, що поділяють політичні устремління тих чи інших терористичних організацій.

3. Перетворення тероризму в довготривалий чинник сучасного життя.

4. Зростання організованості та керованості терористичних утворень.
5. Створення блоків терористичних організацій у рамках окремих країн та у світі.
6. Злиття тероризму й організованої злочинності.
7. Посилення зв'язку між міжнародним і внутрішнім тероризмом [13, с. 137–175].

Інтенсивна зміна тероризму в напрямі підвищення його суспільної небезпечності є інтегративною тенденцією. Це можна відстежити за такими напрямками: темпами росту і приросту; рівнем організованості; матеріально-технічним і фінансовим забезпеченням; національними і транснаціональними масштабами тероризму; ступенем тяжкості наслідків, що настали; кількістю людських жертв; характером і обсягом цілей та об'єктів посягань; розширенням суб'єктів тероризму; інтенсивним поширенням ролі ЗМІ, що сприяють самоутвердженню терористів і поширенню їх ідей [4, с. 206].

У російській Концепції протидії тероризму відзначається, що основними офіційними тенденціями поширення тероризму є: “а) збільшення кількості терористичних актів і потерпілих від них осіб; б) поширення географії тероризму, інтернаціональний характер терористичних організацій, використання міжнародними терористичними організаціями етнорелігійного фактору; в) посилення взаємного впливу різноманітних внутрішніх і зовнішніх соціальних, політичних, економічних та інших чинників на виникнення та поширення тероризму; г) підвищення рівня організованості терористичної діяльності, створення великих терористичних формувань з розвинутою інфраструктурою; д) посилення взаємозв'язку тероризму та організованої злочинної діяльності, у тому числі транснаціональної; е) підвищення рівня фінансування терористичної діяльності й матеріально-технічного устаткування терористичних організацій; ж) намагання суб'єктів терористичної діяльності заволодіти зброєю масового ураження; з) спроби використання тероризму як інструменту втручання у внутрішні справи держави; і) розробка нових та удосконалення існуючих форм і методів терористичної діяльності, спрямованих на збільшення масштабів наслідків терористичних актів і кількості потерпілих” [14].

У структурі злочинів, учинених терористичними організаціями, найбільш розповсюдженими видами злочинної діяльності, поряд з терористичними проявами, є незаконний обіг наркотичних засобів, торгівля людьми, організація нелегальної міграції, легалізація (відмивання) коштів, отриманих злочинним шляхом торгівля зброєю, контрабанда, злочини у сфері високих технологій та інтелектуальної власності, а також загально-кримінальні злочини проти власності.

Важливим чинником поширення тероризму стає публічний характер дій терористів. Саме тому інтенсивне розширення ролі засобів масової інформації сприяє поширенню тероризму. В цьому зв'язку доречно навести думку відомого російського дослідника В. Лунєєва, який справедливо вказує, що сучасний тероризм не мав би сенсу, якщо б засоби масової інформації не доносили б про це в кожному домівку. На думку цього вченого, засоби масової інформації є надійними пособниками тероризму, в створенні страху, який є однією з головних цілей терористів [4, с. 222]. Істотне поширення тероризм отримав також за допомогою мережі Інтернет¹.

Ще одним немаловажним аспектом активності терористів є ідея так званого “open source jihad” (“свята війна для всіх”), що передбачає широке висвітлення ідей радикального ісламізму за допомогою великої кількості Інтернет-форумів, он-лайн “AQAP” журналу “Inspire” тощо.

Все це свідчить про те, що тероризм стає чинником глобального значення, який не може проігнорувати як окрема держава, так і світове співтовариство у цілому.

Системний аналіз основних тенденцій розвитку тероризму в світі має важливе значення для розуміння цього соціально-правового явища, забезпечення теоретичного розроблення та визначення практичних рекомендацій стосовно запобіжного впливу на відповідні детермінанти, наразі ті, що пов'язані з розповсюдженням тероризму.

Цей аналіз дозволяє зробити висновок, що його функціонування і подальший розвиток визначаються триваючим процесом світової глобалізації, інтернаціоналізації, а також посиленням впливу транснаціональної злочинності. Тому в умовах міжнародної інтеграції потребує окремої систематизації об'єднання зусиль різних держав у сфері боротьби з тероризмом.

Узгодженню різних концептуальних підходів запобігання тероризму та виробленню консолідованої позиції міжнародної спільноти з цього питання сприятиме розробка світової стратегії боротьби з тероризмом.

Список використаних джерел

1. Международно-правовые вопросы обеспечения региональной безопасности в области борьбы с терроризмом / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.allpravo.ru/diploma/doc36p0/instrum6440/item6442.html>.
2. Евдокименко А. И. Терроризм – угрозы и вызовы современной цивилизации [Електронний ресурс] / А. И. Евдокименко. – Режим доступу :

¹ За оцінками дослідницьких організацій ідеї Аль-Каїди поширились у світі виключно завдяки мережі Інтернет (прямого контакту між розповсюджувачами та аудиторією, на яку спрямовано пропаганду тероризму, немає).

<http://pda.coolreferat.com>.

3. Терроризм: борьба и проблемы противодействия : учеб. пособ. для студ. юрид. вузов / [С. Я. Казанцев и др.] ; под ред. проф. В. Я. Кикотя, проф. Н. Д. Эриашвили. – М. : ЮНИТИ ДАНА, Закон и право, 2004. – 592 с.

4. Лунеев В. В. Общие проблемы терроризма. Міжнародна кримінологія: стан та перспективи : зб. мат-лів круглого столу // Б-ка журналу “Юридичний вісник” / за ред. М. П. Орзіха, В. Ф. Антипенка. – Одеса : Фенікс, 2010. – С. 141–249.

5. Беляков К. І. Інформаційні технології як чинник терористичного акту / Беляков К. І. Цимбалюк В. С. // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика) : наук.-практ. журнал Міжвід. наук.-досл. центру з проблем б-би з орг. злоч при РНБО України. – К., 2003. – № 8. – С. 90–97.

6. Кучма Д. Я. Методологические основы концепции национальной безопасности Украины / Д. Я. Кучма // Наука і оборона : зб. наук. мат-лів – К., 1995. – Вип. 1. – С. 45–46.

7. Кубальський В. Н. Кримінально-правові проблеми протидії тероризму в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Владислав Нарцизович Кубальський. – К., 2007. – 199 с.

8. Антипенко В. Ф. Оптимізація антитерористичної системи держави в умовах міжнародної і регіональної інтеграції / В. Ф. Антипенко. – К., 2007. – 406 с.

9. Международно-правовые основы борьбы с терроризмом : сб. док. / [сост. В. В. Овчинский]. – М. : ИНФРА-М., 2003. – 480 с.

10. Змеевский А. В. Проблемы борьбы с терроризмом на международных конференциях по унификации уголовного законодательства (1927–1933 гг.) / А. В. Змеевский // Моск. журн. межд. права. – 1993. – № 4. – С. 63–88.

11. Терроризм и безопасность на транспорте : сб. мат-лов Межд. науч.-практ. конф. – М., 2003. – Ч. 2. – 235 с.; Терроризм и безопасность на транспорте в России (1991–2002 гг.). Белая книга (аналитический доклад) / [под ред. В. Н. Лопатина]. – СПб., 2004. – 322 с.

12. Мировая политика : теория, методология, прикладной анализ / Отв. ред. А. А. Кокошин, А. Д. Богатуров. – М. : Комкнига, 2005. – 290 с.

13. Авдеев Ю. И. Основные тенденции современного терроризма / Ю. И. Авдеев // Современный терроризм: состояние и перспективы / [под ред. Е. И. Степанова]. – М., 2000. – С. 137–175.

14. Концепция противодействия терроризму в Российской Федерации : утверждена Указом Президента РФ 5 окт. 2009 г. // Рос. газета. – 2009. – 20 окт. [Электронный ресурс]. – Режим доступа :

<http://www.rg.ru/2009/10/20/zakon-dok.html>.

В статье освещаются основные закономерности и тенденции развития современного терроризма.

The article highlights the main patterns and trends in the development of modern terrorism.

Стаття надійшла до редакції журналу 16 листопада 2011 року.